

HISTORIEN OM LYCKLIGA SLUT

*En bra familj gör människor lyckliga.
Så länge de kan begära skilsmässa.*

Av **Johan Norberg**

Idéhistoriker och aktuell med boken

Den eviga matchen om lyckan

(september 2009, Natur & Kultur)

Illustration av Joanna Andreasson

KING LEAR BORDE ALDRIG ha delat upp kungariket mellan sina två äldsta döttrar när han fick för sig att den yngsta, Cordelia, inte älskade honom. De intrigerande arvtagerskorna utnyttjade nämligen sin nya makt till att jaga den gamle mannen på flykt, under vilken han förlorade förståndet. De båda systrarna blev rivaler i kärlek och den ena mördade den andra och tog sedan sitt eget liv. Den man de båda älskade avrättade Cordelia, som egentligen var den som älskade fadern – som dog av sorg.

Shakespeares *King Lear* är inte direkt någon feel good-historia. Det var inte heller någon kioskvältare till en början. Men Nahum Tate, en ledande brittisk poet, ändrade på det genom att författa en egen version 1681. Hans *King Lear* hade nämligen ett lyckligt slut. Det brittiska folket gör uppror

mot systrarna, kungen nedkämpar Cordelias tilltänkta mördare och återfår tronen. Cordelia överlever och kan gifta sig lyckligt.

Tates version blev en bejublad succé som slog ut Shakespeares version från teaterscenen i mer än 150 år. Till och med den store författaren och kritikern Samuel Johnson berömde Tates lyckliga slut i sin berömda upplaga av Shakespeares pjäser.

Under 1700-talet blev det lyckliga slutet alltmer populärt i litteraturen och på scenen. Tidigare fanns det seriösa pjäser om allvarliga problem, som slutade olyckligt, eller så var det uppslupna skrattfester som ändå var så realistiska att de lika gärna kunde få ett lyckligt slut. Men nu blev det allt populärare att även seriösa pjäser och romaner fick en upplyftande och hjärtevärmande upplösning.

Jag kommer att tänka på det lyckliga slutets historia när jag funderar på den kanon av konservativa angrepp som liberalismen har utsatts för i de senaste årens svenska debatt. Ett återkommande tema i den konservativa kritiken mot liberalismens begränsade stat går ut på att neutralitet innebär ointresse, eller till och med fiendlighet.

Så klagar till exempel Timbros Roland Poirier Martinsson över att liberaler "inte vill tillåta politiska styrmedel för att stärka [det civila samhällets] institutioner" och menar att liberalismens teorier inte ger plats för vare sig moral eller goda männi-

skor. Ett annat exempel är *Svenska Dagbladets* kolumnist Elise Claeson som kritiserar liberaler för att "allt handlar om det fria valet – inget sägs om hur politiken ska värna om institutionen familjen".

NÄR LIBERALER vägrar låta politiken definiera det goda livet och på olika vis gynna goda gemenskaper uppfattas det alltså som att vi struntar i sådana sammanhang och undergräver dem. Kvar finns bara den ensamma överrationella agenten som optimerar sin egen nytta på den fria marknaden. Sekulära liberaler har inga värden, inga målsättningar, ingen vision om de rätta dygderna och det goda livet. De bara babblar om fria val, utan att ha någon idé om vad som skulle skänka valet mening.

Denna karikatyr av liberalismen stöter på ett knepigt idéhistoriskt problem: Det lyckliga slutet tog över litteraturen under upplysningstiden.

Tron på att rättvisa skulle skipas i livet efter detta var dessförinnan den självklara överenskommelsen med publiken. Goda människor kunde utsättas för de allra värsta plågor i litteraturen utan att det betraktades som outgårdligt, därför att man visste att Gud skulle älska dem än mer för det. Det underförstådda slutet var trots allt alltid gott.

I en värld som undergick hastig sekularisering var det inte längre lika självklart. I en sådan tid hade publiken inte tålmod att vänta med att rättvisa skipades tills protagonisterna eventuellt mötte sin skapare. Redan i berättelsen, här på jorden, måste de goda få sin belöning och skurkarna sitt straff. Plötsligt vimlade litteraturen av nedkämpade skurkar, lyckliga bröllop och kungliga sändebud som hann fram precis i tid.

Det var en symbol för att lyckan var möjlig här på jorden, för den som agerade dygdigt. Som Nahum Tate slår fast i avslutningskommentaren om den lyckligt lottade Cordelia:

"Ditt strålande exempel skall övertyga världen att sanning och dygd till slut skall segra."

DET LYCKLIGA SLUTET var naturligtvis bara den litterära motsvarigheten till en radikal samhällelig förändring som följde av upplysningens angrepp på alla auktoriteter utom det mänskliga förnuftet. I en sådan värld dög inte längre att okritiskt handla som heliga skrifter sagt åt oss. Varför hålla sig på sin plats om denna plats var en jäm-

merdal och ingen alternativ värld hägrade efter döden? Varför acceptera lidande och förtryck för att Gud ska belöna oss för vår anspråkslöshet om det inte var säkert att han brydde sig, eller ens fanns.

Saktmod is for losers.

Det var då den klassiska idén om människan som sin egen lyckas smed fick en kraftfull renässans. Det var då antikens diskussion om vad dygden går ut på återkom, eftersom det var viktigt att finna livsval och handlingsätt som gör livet här på jorden bättre och lyckligare.

Det var denna jakt på lycka som födde liberalismen. Ungefär samtidigt som Tate författade den nya King Lear slog den engelske upplysningsfilosofen John Locke fast att "en oföränderlig strävan efter lycka i allmänhet" är "vårt högsta goda". Enligt Locke kunde strävan efter denna lycka bara vara en individuell ansträngning, var och en måste bygga upp en tillvaro och gemenskaper på frivillighetens grund.

Staten hade en liten men central uppgift, att skydda människors livsprojekt från andras angrepp – "vår frihet och vår egendom, njutningens och lyckans redskap och medel", som Adam Smith senare skulle uttrycka det. Den överhet som i stället för att skydda friheten kränkte den borde avsättas.

De alltmör revolutionssugna amerikanerna lyssnade uppmärksamt. När Thomas Jefferson fick i uppgift att författa deklARATIONEN om koloniernas självständighet från britterna 1776 lånade han idébygget från Locke, vars avhandling om staten han kallade "perfekt". I deklARATIONEN slog Jefferson fast att människan av sin skapare har givits rätten till "liv, frihet och strävan efter lycka".

STRÄVAN EFTER LYCKA. Det var inga godtyckliga ord. De sammanfattade en ny syn på världen: Lyckan är till för människan här och nu. Det är inget vi kan sitta och vänta på att Gud ska skänka oss på den andra sidan. Revolutionären Benjamin Franklin – som utarbetat en lista på 13 kardinaldygder som han hade nedskrivna i en anteckningsbok som han alltid bar med sig för att bedöma hur väl han levde upp till dem – förklarade att människan nu hade fått

”Friheten kan framstå som tom och innehållslös. Självfallet, det beror på hur god fantasi man har.”

rätt att jaga lyckan, ”men du måste fånga den själv”.

Detta är liberalismen sammanfattad i en bisats. Den är faktiskt inte ett försök att göra ideologi av en empatistörning, den är inte ett systematiserat ointresse för andra människor. Långt ifrån att vara en tom prin-

cip om abstrakta rättigheter utan bäring på verkligheten, är det en jordnära insikt om att det finns mål och mening med vår färd, och att vi behöver frihet för att kunna färdas utan att krocka med andra.

Friheten kan framstå som tom och innehållslös. Självfallet, det beror på hur god fantasi man har. Man kan likna friheten vid ett lås. Konservativa kritiker skulle kunna häna den som vill ha ett lås på dörren, för att hon inte förstår att ett lås är otillräckligt för att skapa ett gott hem, det krävs ju även att man inreder, möblerar, bildar familj. De skulle kunna säga att lås är meningslösa, tomma på innehåll, och de skulle kunna publicera artiklar fyllda med högtidliga truismer av typen ”Frihet från inbrott räcker inte”.

De skulle ha alldeles rätt i sak och samtidigt röja att de inte har förstätt vad samtalet handlar om. Det är ingen som har påstått att ett lås är tillräckligt för ett vackert hem. Det är inte låset som gör hemmet gott. Det får vi göra själva, med det är låset som ger oss möjligheten

att göra det. Låset skyddar hemmet, så att vi kan utveckla det på vårt sätt, utan att någon bryter sig in och tar våra möbler (eller tvingar på oss sina). Den som talar om behovet att låsa dörren gör det inte därför att det som sker inne i huset är meningslöst, utan för att det är så oerhört viktigt.

Ingen har sagt att frihet är meningen med livet. Friheten är till för att skydda våra livsprojekt. Vi behöver inte frihet för att de projekten är meningslösa, utan för att det är de som ger vårt liv mening. Rätten att få utforma och utveckla våra gemenskaper efter eget huvud är inte central därför att dessa gemenskaper är oviktiga för oss, utan just för att de är så centrala för vår lycka och vårt välbefinnande.

DEN FRAMVÄXANDE forskningen om lycka och den positiva psykologin har ibland använts som stöd för konservativa uppfattningar, inte minst dess uppvärdering av starka gemenskaper. Elise Claeson menar att "extrem individualism" i Sverige gör att vi har "kanske världens mest olyckliga barn" (kanske olyckligare än i Sudan och Nordkorea). Roland Poirier Martinsson hävdar för sin del att konservativa är lyckligare än liberaler (även om det visade sig att han hämtat uppgiften från en studie av amerikanska *liberals* – det vill säga vänsterfolk).

Och sannerligen kryllar det av bevis för att människan, med Aristoteles ord, är "en social varelse och till sin natur ämnad för samliv". Sociala band tycks helt nödvändiga

”Det är till och med roligare att ha tråkigt med andra än på den egna kammaren.”

för att vi ska fungera enligt forskningen om välbefinnande. Självvald ensamhet som avbrott i sociala perioder kan vara känslomässigt befriande, men nästan allting blir roligare om vi gör

det i sällskap med andra. Det är till och med roligare att ha tråkigt med andra än på den egna kammaren.

Vi behöver känna att det finns människor omkring oss som bryr sig om vårt välbefinnande och vi behöver ge samma omtänksamhet i retur. Vi har nytta av att engagera oss i andra så att vi inte blir alltför självupptagna och grubblande. Samvaro ger hjälp och stöd och gemenskap. Vi skratrar oftare när vi är med andra och vi kan som bekant inte kittla oss själva.

Att göra något för andra tycks vara en kungsväg till lyckan. I ett experiment fick studenter i uppdrag att göra kul saker, som att gå ut och dansa eller gå på restaurang, respektive att genomföra "goda gärningar" som att hjälpa en yngre släkting med läxorna, hälsa på en äldre släkting eller lämna blod. Glädjen över de roliga aktiviteterna var stor men gick snabbt över, medan de som hjälpte andra kände större mening och de positiva känslorna satt i längre.

Att hjälpa andra ger självkänsla. Det gör att vi känner att vi kan göra skillnad, vi upplever oss som generösa och det lindrar också skuld-känslor inför andras lidande. Dess-

utom får vi leenden och vänskap i retur. En studie visade att den som ger massage blir av med mer stress än den som får massage och det säkraste sättet att bli lycklig av pengar är att ge bort dem.

KORT SAGT, INGEN människa är en ö. Och ställda inför sådana insikter från den moderna lyckoforskningen skulle gamla liberaler som Locke, Smith och Jefferson sannolikt ha svarat: "Och?" De såg denna sociala dimension som något självklart och hade nog aldrig kunnat tänka sig att 2000-talets konservativa skulle få för sig att de ville att människan skulle leva som eremit. Deras ståndpunkt var aldrig att vi klarar oss gott utan familjer och gemenskaper, utan att dessa är så viktiga för människan att vi måste få välja dem själva.

Och det skulle de också finna gott om stöd för i lyckoforskningen. Efter att utförligt ha beskrivit hur intimt lyckan är förknippad med goda och generösa handlingar mot andra, varnar psykologen Sonja Lyubomirsky i en nyutkommen bok bestämt:

"[A]lla vänliga handlingar måste utföras av fri och egen vilja för att ge maximal lyckoutdelning. Om du tvingas till att hjälpa någon kan det fortfarande hända att du känner dig generös och god, och den du har hjälpt kanske fortfarande är glad och tacksam, men dessa fördelar uppvägs ofta av att du känner dig frustrerad eller utnyttjad."

Psykologer betonar ständigt och jämt vårt behov av att känna individuell förmåga och uppleva makt över vår vardag. Många av dem ser frånvaron av detta som skälet till depression. Den positiva psykologins förgrundsgestalt Martin Seligman kallar det "inlärld hjälplöshet".

Statistiskt förklarar känslan av kontroll över den egna vardagen 20 gånger mer av skillnaden i folks lycka än vad deras inkomster gör. En stor brittisk undersökning visar att den fattigaste femtedelen som uppger sig ha kontroll över vardagen anger en livstillfreds-

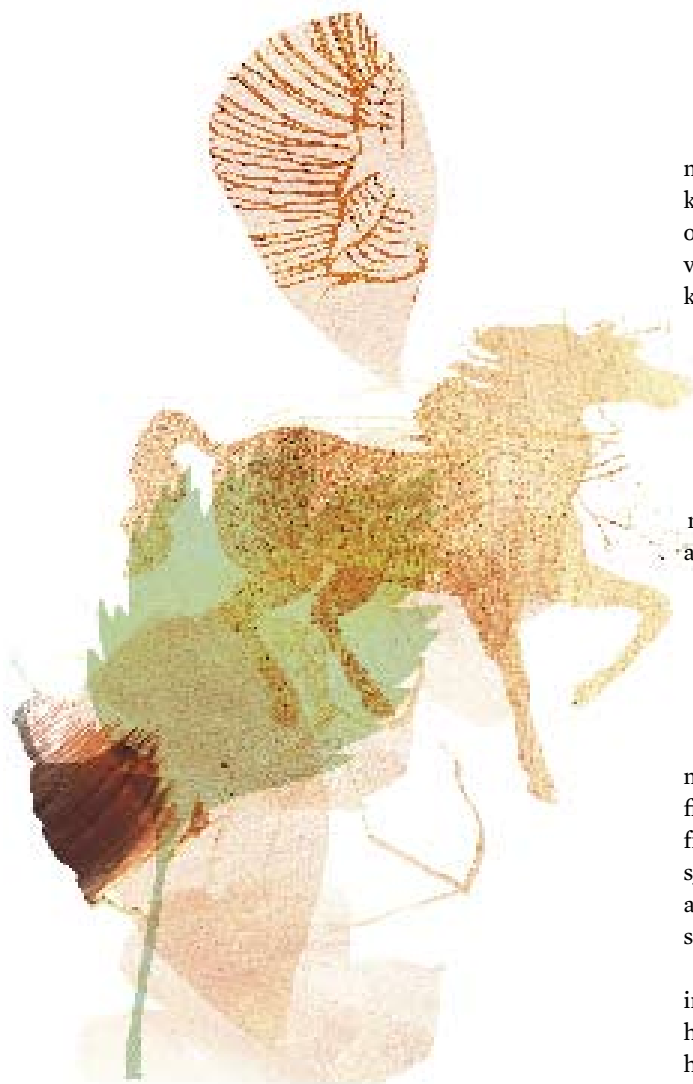
ställelse på 7,85 på en skala från 1 till 10, medan den rikaste femtedelen utan kontroll bara anger en tillfredsställelse på 5,82.

DEN INFLYTELSERIKE PSYKOLOGEN Mihaly Csikszentmihalyi menar att intensiv glädje uppstår när vi möter komplexa utmaningar som vi måste anstränga oss för att hantera. Det ska varken vara för lätt eller för svårt – utan lagom svårt. Det ger oss en känsla av ansvar, kompetens och kreativitet, oavsett om det gäller arbete eller fritid. Förutsättningen är att vi har friheten att själva välja nivå på utmaningarna eftersom det varierar kraftigt mellan individer, samt att det är vi själva som har ansvaret att möta dem.

Lika uppenbara som människans sociala behov är, lika tydligt är det att hon behöver en nödutgång ifall de gemenskaper hon ingår i blir dåliga eller rent av förtryckande. Lyckligast tycks nämligen de individer vara som lär sig att välja bort situationer och relationer som gör att de känner sig irriterade eller utnyttjade.

Vid en debatt med mig på Timbro hävdade Roland Poirier Martinsson nyligen att liberalers misstag är att se frihet som det bästa ting. Det största goda var enligt honom fem F: Familjen, företaget, föreningen,

församlingen och folkrörelsen, och det är bara ur dem som friheten kan växa.

Jag svarade att detta inte bara var begreppsligt felaktigt utan även historiskt. Det var inte goda gemenskaper som skapade friheten – friheten gjorde gemenskaperna goda.

Innan människor fick den nödutgång som heter valfrihet har dessa institutioner alltför ofta också varit de mest patriarkala, förtryckande och kränkande. Familjen blev mannens maktinstrument, företagen blev exploaterande monopolister, församlingen det fria tänkandets dödgrävare och föreningar och folkrörelser var gruppens sätt att mobba och pressa individen till konformism. De har krävt underkastelse och kontroll, ofta med hot om direkt fysiskt våld.

Det var först när människan i västvärlden började få möjligheten att fritt ansluta sig till och att lämna sådana kollektiv under 1800-talet och framåt som dessa inledde omvandlingen till gemenskaper baserade på varje individs värde och på ömsesidig respekt. Det fria valet och den fria konkurrensen – dessa ord som framstår som så tomma och platta för den utan fantasi och historiskt medvetande – civiliserade gruppen.

DISKUSSIONEN ÄR INTE BARA av historiskt intresse.

Låt oss se på ett aktuellt exempel där det är förföriskt lätt att stämma in i den konservativa klagokören – den myckna förekomsten av skilsmässor. Varför orkar folk inte anstränga sig längre? Dessutom visar forskningen att par som håller ihop är lyckligare än de som skiljer sig. Vore det då inte bättre om vi gjorde det svårare att ta ut skilsmässa, införde statlig äktenskapsutbildning efter Bushs förebild eller åtminstone utvecklade stränga sociala normer mot att gå skilda vägar?

Men möjligheten att ta sig från ett olyckligt eller till och med förtryckande förhållande kan vara central för välbefinnandet. En amerikansk studie visade att delstater som från 1969 och framåt tillät skilsmässa såg en minskning av självmorden bland kvinnor med mer än en sjättedel och av våldet i hemmen med 30 procent mer än i andra delstater.

Att gifta i genomsnitt är lyckligare än skilda betyder ju inte att de par som skiljer sig hade varit lyckliga om de hade fortsatt leva ihop. Det kan tvärtom vara just möjligheten att avsluta dåliga förhållanden som gör att vi i individualistiska länder uppger oss vara lyckligare med våra relationer än människor i mer traditionella länder.

En studie av brittiska par som brutit upp visar att deras mentala stress ökade snabbt under åren fram till skilsmässan. Men redan ett år efteråt hade stressen fallit till en nivå som var lägre än två år före skilsmässan och sedan fortsatte den minska. Tillfredsställelsen med livet hade också ökat för både män och kvinnor, oavsett om de hade gift om sig eller ej. Studiens författare konstaterar sammanfattningsvis att "skilsmässa fungerar". Det besvarar inte den centrala frågan hur barnen mår, men det är inte omöjligt att de mår bättre i två lyckliga hem än i ett olyckligt.

ÄVEN OM VI ska ta internationella jämförelser med en nypa salt är det slående att folk i individualistiska länder

konsekvent uppger sig vara lyckligare med livet än människor i mer traditionella samhällen.

Människan har behov av status och blir kroniskt stressad om hon är sist i hackordningen, men av just det skälet

kan det finnas en poäng i pluralismen, att det finns många olika sätt att hävda sig på. I individualistiska länder där det inte finns ett kollektivt svar på varje livsfråga blir det möjligt för människor att i större utsträckning själva välja hur de ska utvärdera sig.

Du kanske inte är mest beundrad i yrkeslivet, men du kan vara en lojal vän, en kärleksfull förälder, en god granne, en bra kock, ordförande i schackklubben, duktig på att sjunga eller expert på den tidige Dostojevskij. Om det finns många olika sätt att leva upp och briljera på kommer förmodligen fler att kunna göra det, jämfört med om kulturen bara ser det goda och statuspräglade livet på ett sätt, i en dimension.

I pluralistiska samhällen är vi invävda i rader av olika sociala sammanhang som är viktiga på olika sätt och i olika sammanhang. Ju mer komplex vår självbild är, desto mindre förödande blir ett enskilt bakslag på ett område,

”Att valfrihet kan skapa ångest behöver man inte ha svart polotröja för att förstå.”

till exempel på jobbet, för vår självkänsla. Att valfrihet kan skapa ångest behöver man inte ha svart polotröja för att förstå, men existentialisterna glömde att påpeka att valfrihetens frånvaro gör det i ännu högre grad.

Låg tolerans för avvikelser leder nästan undantagslöst till stor oro över kraven att i varje läge agera så att det uppfattas som korrekt och lämpligt och inte leder till kritik eller bortstötning. Den näst vanligaste känslan bland både japanska män och kvinnor är ångest inför vad andra ska tycka om deras handlingar.

Individualismen fungerar, tydligen. Slutet gott, allting gott. Så innan de konservativa angriper den neutrala staten och viljan att se lyckan i pluralistiska termer borde de lyssna till några varningens ord från en brittisk tänkare inom det liberala whigpartiet i slutet av 1700-talet:

”[F]örtryckets väg in i vår värld går genom den som påstår att han kan bestämma vad som är lycka för någon annan, och hävdar en rätt att använda vilka medel han vill för att få honom dit.”

Det var Edmund Burke, ofta betraktad som konservatismens fader. ∞